

[https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2\(1\)-16](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2(1)-16)
УДК 658:15(075.8)

НИЖНИК О. В.

<https://orcid.org/0000-0003-3646-2365>

e-mail: nyzhnykov@khmnu.edu.ua

НИЖНИК І. В.

<https://orcid.org/0000-0002-8752-3538>

e-mail: nyzhnyki@khmnu.edu.ua

ЛИСАК В. М.

<https://orcid.org/0000-0001-5352-7090>

e-mail: lysak.viktor@khmnu.edu.ua

Хмельницький національний університет

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ СУКУПНОСТІ СКЛАДОВИХ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

На основі наукових поглядів вчених та практиків визначено основну мету концепції фінансово-економічної безпеки соціально-економічних систем і в тому числі закладів вищої освіти. Сформовано завдання, критерії і показники, об'єкти і суб'єкти, заходи забезпечення та принципи забезпечення, складові оцінювання та побудовано алгоритм підвищення рівня фінансово-економічної безпеки соціально-економічних систем, на прикладі закладів вищої освіти.

Ключові слова: фінансово-економічна безпека, соціально-економічні системи, заклади вищої освіти.

OLEH NYZHNYK, IRYNA NYZHNYK, VIKTOR LYSAK

Khmelnytskyi National University

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL REASONING OF THE SET OF COMPONENTS OF FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY OF SOCIO- ECONOMIC SYSTEMS

Based on the scientific views of scientists and practitioners identified the main purpose of the concept of financial and economic security of socio-economic systems, including higher education institutions. The urgency of ensuring the financial and economic security of domestic higher education institutions is primarily due to the following factors: maintaining financially effective resilience to external and internal stimuli and threats; improving the efficiency of management; ensuring the optimal number of of teaching staff; minimizing the impact of the COVID-19 pandemic and military aggression by the Russian Federation; the need to protect the information space of participants in the educational process; ensuring a high level of qualification of scientific, pedagogical and support staff; increasing the competition of graduates of higher education institutions.

The authors present their own views on the separation of components of financial and economic security of higher education institutions that are responsible for various areas of operation and their constituent objects, such as: intellectual and personnel, technical and technological, financial and investment, material and technical, information and communication, regulatory, educational and methodical, socio-cultural, security, energy, economic areas. In the article the authors formed tasks, criteria and indicators, objects and subjects, measures and principles of provision, components of evaluation and built an algorithm to increase the level of financial and economic security of socio-economic systems, on the example of higher education institutions. The algorithm presented by the authors contains 5 adjustment tools (feedbacks): adjusting the structure of negative factors in determining their structure and their distribution according to subjective and objective criteria; adjustment of the developed preventive measures during their development and implementation; adjustment after analysis of the functional results of the implemented measures; adjustments in assessing the economic efficiency of the implemented measures; maintaining a sufficient level of financial and economic security to adapt to changes in the internal and external environment of higher education institution.

Keywords: financial and economic security, socio-economic systems, higher education institutions

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Актуальність дослідження теорії і практики формування та оцінки складових фінансово-економічної безпеки соціально-економічних систем і, в тому числі, закладів вищої освіти впливає з головної мети їх функціонування на даному етапі та високого потенціалу розвитку у майбутньому, виходячи з їх основних завдань: забезпечення високої фінансово-ефективної стійкості до подразників і загроз як зовнішнього, так і внутрішнього характеру; забезпечення високої ефективності менеджменту; дотримання оптимальної чисельності професорсько-педагогічного складу; забезпечення мінімального впливу форсмажорних обставин функціонування в період подолання пандемії COVID-19 та агресії і війни з боку Російської Федерації; забезпечення захисту інформаційного простору та відповідного рівня донесення інформації до учасників освітнього процесу; забезпечення високого рівня кваліфікації науково-педагогічного та навчально-допоміжного персоналу; забезпечення високої конкуренції випускників закладів вищої освіти.

Міжнародний досвід забезпечення фінансово-економічної безпеки закладів вищої освіти вказує на те, що дана проблема зазначається в урядових рішеннях, а її вирішення може стати прикладом для розробки державної підтримки ЗВО, впровадження податкових стимулів для мотивації в умовах існуючих викликів, розробки документів стратегічного планового характеру, створення структурних підрозділів в МОН України для ведення політики у сфері фінансово-економічної безпеки, здійснення системного моніторингу ЗВО, підвищення економічної безпеки завдяки інвестиціям та додатковим джерелам фінансування як зі сторони держави, так і бізнесу, створення страхових дій підтримки ЗВО.

Аналіз досліджень та публікацій

Формуванню теоретико-методологічних та науково-практичних основ щодо вирішення проблем, пов'язаних із визначенням сутності, обґрунтуванням сукупності елементів, забезпеченням та підвищенням фінансово-економічної безпеки як виробничих, так і соціально-економічних систем приділили багато уваги відомі вчені та практики, дослідження котрих є вагомим здобутком для вітчизняної науки [1, 2, 5, 7, 9, 10]. Разом з тим, у роботах вчених-економістів та практиків не існує єдиного підходу не лише щодо сукупності складових елементів, але й щодо визначення самого поняття фінансово-економічна безпека [2, 3, 4, 6, 7, 8]. Так, систематизація поглядів вчених на визначення сутності даної категорії вказує на те, що існують наступні підходи: стратегічний підхід (О. Б. Трескунов, Л. П. Гончаренко), стійкісний підхід (О. А. Кириченко, К. С. Горячева, А. В. Чупіч), ресурсно-функціональний підхід (Л. І. Донець, О. І. Барановський, С. Ф. Покропивний, В. М. Нижник, Л. Г. Мельник), захисний підхід (І. А. Бланк, Ф. О. Журавко, О. А. Буртелло, А. Г. Загородній, М. М. Єрмошенко), стабілізаційний підхід (О. В. Ареф'єва, О. А. Кириченко, І. І. Біломістна), превентивний підхід (Ю. І. Шиленко, О. Є. Користін, Д. І. Рейхарт), системний підхід (Ю. В. Лаврова) та інші.

Наша концепція ґрунтується на ресурсно-функціональному підході до визначення фінансово-економічної безпеки та її складових, що входять до даної категорії для оцінки рівня та його забезпечення, і її підвищення за умов загострення безпекових аспектів.

Формулювання цілей статті

Мета статті полягає у дослідженні теоретико-методологічних основ формування складових фінансово-економічної безпеки соціально-економічних систем, зокрема, закладів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу досліджень

Аналіз наукових поглядів на проблеми визначення оцінки і управління процесами економічної безпеки соціально-економічних систем вказує на неоднозначність їх трактування та вирішення [1, 3, 4, 5, 9]. Так, фінансово-економічна безпека ЗВО трактується, починаючи від захищеності існуючих інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз, від заходів, дій по недопущенню загроз і до властивостей соціально-економічних систем зберігати свою стійкість та до стану захищеності осіб, які є учасниками освітнього процесу. В практиці використання поняття «фінансово-економічна безпека» розрізняється зовнішня та внутрішня її складові.

Сучасна концепція фінансово-економічної безпеки ЗВО повинна мати офіційно визнану політику держави по захисту інтересів учасників освітнього процесу та конкретних навчальних закладів від зовнішніх та внутрішніх загроз із зазначенням основних способів її забезпечення. Досліджуючи основні принципи забезпечення економічної безпеки соціально-економічних систем та ЗВО [2, 3, 5, 6, 7, 9], можемо бачити їх значну різноманітність, до якої входять: законність, економічна доцільність, системність, комплексність, гласність, дієвість, багатofакторність впливу і багатокритеріальність виміру фінансово-економічних показників.

Метою забезпечення фінансово-економічної безпеки ЗВО є цілеспрямований вплив управлінських рішень на усунення загроз та ліквідацію небезпек за допомогою важелів, інструментів та механізмів регулювання на основі об'єктивної оцінки стану забезпечення ЗВО.

До основних видів забезпечення безпекового розвитку ЗВО відносяться: правове, інформаційно-комунікативне, фінансово-інвестиційне, інтелектуально-кадрове, енергетичне, соціокультурне, охоронне, техніко-технологічне, матеріально-технічне забезпечення [1, 3, 5, 6, 7, 8, 9].

До чинників, які впливають на рівень фінансово-економічної безпеки ЗВО, слід віднести: стабільність попиту на підготовку здобувачів вищої освіти, соціально-економічний статус населення, компетентність керівництва ЗВО, зовнішня і внутрішня конкуренція ЗВО, рівень державної підтримки, наявність фінансово-ресурсного потенціалу, рівень матеріально-технічного забезпечення.

До макроекономічних загроз, які впливають на рівень фінансово-економічної безпеки ЗВО, слід віднести:

- недосконалість стратегії і тактики розвитку соціально-економічної системи, загалом, та ЗВО, зокрема;
- відставання у процесах удосконалення освітніх послуг та їх нормативно-правового забезпечення;
- неефективність податкової політики та політики підтримки ЗВО;

- відсутність державного замовлення випускників у спеціалістах за конкретними галузями, територіальними громадами;

- застарілість матеріально-технічної бази, на модернізацію якої витрачаються мізерні кошти;
- зростання інфляції та відсутність ефективного інвестиційного клімату;
- відсутність намірів щодо приватизації частини матеріально-технічної бази ЗВО, яка утримується за кошти спеціального фонду фізичних і юридичних осіб;
- відтік кваліфікованих працівників за кордон, в тому числі через невідповідність як оплати результатів праці, матеріально-технічного забезпечення, так і рівня соціального захисту;
- недостатня патентна захищеність об'єктів інтелектуальної власності;
- високий рівень цін на енергоносії та комунальні послуги та недостатнє фінансування гуртожитків ЗВО через неможливість підняття плати за проживання.

До чинників, які позитивно впливають на рівень фінансово-економічної безпеки ЗВО, слід віднести:

- стабільний попит на освітні послуги;
- наявність можливостей забезпечити освітню діяльність;
- надійність в отриманні першого робочого місця здобувача після закінчення ЗВО;
- незначна зовнішня конкуренція із іншими ЗВО;
- надійність державного економічного регулювання;
- захист інтелектуальної власності та комерційної таємниці;
- компетентність і кваліфікація працівників, які дотичні до забезпечення фінансово-економічної безпеки;
- надійність державного економічного регулювання соціально-економічних процесів.

До внутрішніх чинників, які негативно впливають на рівень фінансово-економічної безпеки ЗВО, відносяться:

- порушення трудової дисципліни, недотримання режиму роботи й відпочинку персоналу ЗВО, низький рівень використання робочого часу;
- порушення конфіденційності інформації фінансово-економічної спрямованості;
- недостатньо надійний вибір інвестиційних проєктів;
- відтік за кордон висококваліфікованого персоналу ЗВО;
- недостатня компетентність обслуговуючого і допоміжного персоналу;
- недостатня патентна та інтелектуальна захищеність наукових розробок ЗВО;
- перебої в енергопостачанні та здорожчання енергоносіїв, які необхідні для забезпечення життєдіяльності ЗВО.

Це далеко не повний перелік чинників як позитивного, так і негативного характеру, які впливають на рівень фінансово-економічної безпеки ЗВО, як соціально-економічних систем.

Окрім того, до чинників, які особливо негативно впливають на рівень фінансово-економічної безпеки ЗВО, відносяться форсмажорні, які вирізняються непереборною дією (війна, пандемія, стихійні лиха, екологічні катастрофи).

До заходів на макроекономічному рівні, окрім моніторингу стану фінансово-економічної безпеки ЗВО, слід віднести ті, які зображені на рисунку 1.

Рис. 1. Заходи макроекономічного характеру, спрямовані на підвищення рівня фінансово-економічної безпеки ЗВО

За структурно-функціональними складовими фінансово-економічна безпека ЗВО є багатогранною економічною категорією, в якій позначена велика кількість індикаторів безпеки економічних агентів як показників рівня їх економічної безпеки.

Кожна із складових фінансово-економічної безпеки ЗВО має у своєму складі індикаторні показники елементів. Дані індикаторні показники є тими червоними лініями, меж яких слід дотримуватись для ефективної діяльності ЗВО за сучасних умов функціонування.

Складові фінансово-економічної безпеки ЗВО є відповідальними за різні сфери функціонування та об'єкти, що до них входять, зокрема в: інтелектуально-кадровій, техніко-технологічній, фінансово-інвестиційній, матеріально-технічній, інформаційно-комунікативній, нормативно-правовій, навчально-методичній, соціокультурній, охоронній, енергетичній, економічній сферах. Попри велику кількість різних наукових підходів з визначенням кількісних та якісних характеристик складових, що входять до фінансово-економічної безпеки ЗВО нами пропонується наступний перелік даних складових (рис. 2).

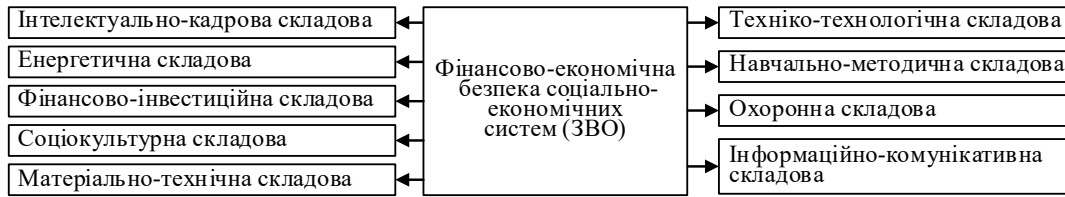

Рис. 2. Складові фінансово-економічної безпеки ЗВО

За окремими показниками фінансово-економічної безпеки ЗВО можуть бути встановлені індикатори, дотримання яких буде вкрай необхідним для ефективного функціонування ЗВО.

Основою фінансово-економічної безпеки ЗВО є інтелектуально-кадрова складова, від якої залежить фінансовий стан ЗВО. У залежності від професійно-кваліфікаційного рівня професорсько-викладацького складу, рівня освітнього процесу, наявності кадрів вищої кваліфікації залежить якість освітнього процесу і тим самим набір здобувачів, а отже й фінансовий стан ЗВО, наповненість спеціального і бюджетного фондів, рівень матеріально-технічної бази, техніко-технологічний рівень.

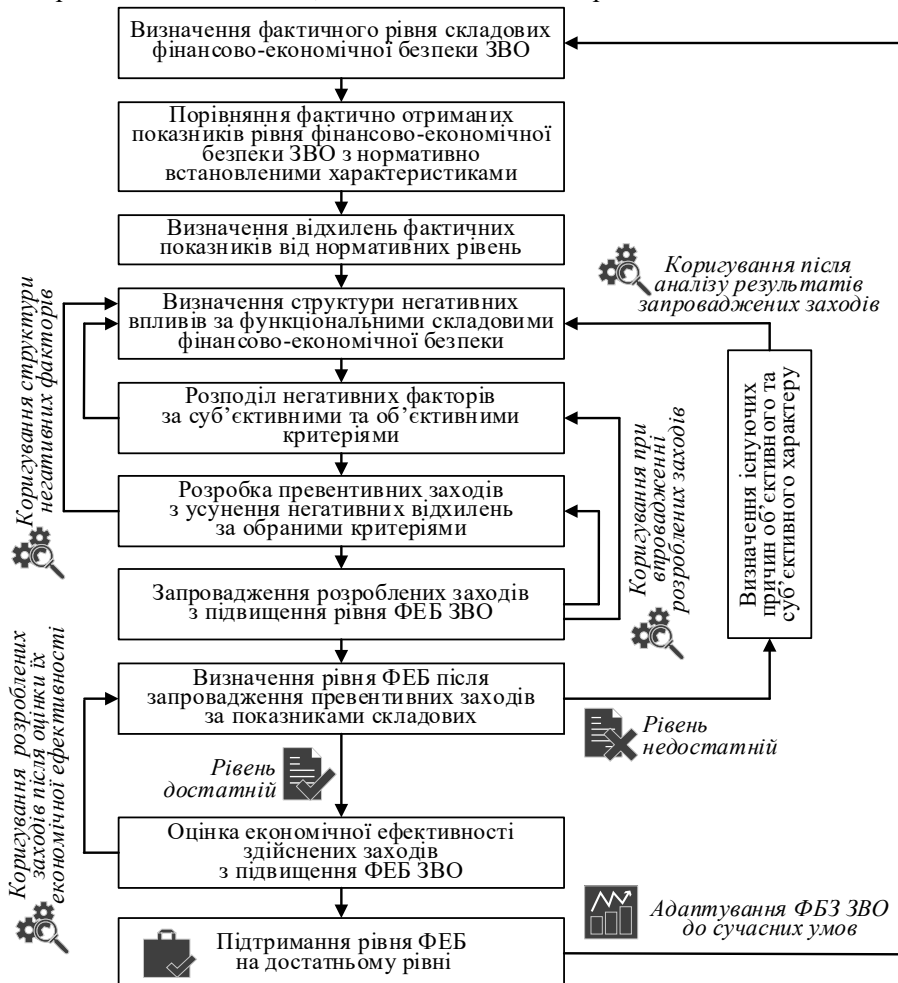

Рис. 3. Алгоритм підвищення рівня фінансово-економічної безпеки ЗВО

Негативно впливають на процеси утримання наявного рівня інтелектуально-кадрової складової такі чинники як: звільнення висококваліфікованих кадрів, що призводить до зменшення інтелектуального потенціалу; зниження частки у професорсько-викладацькому складі працівників з науковими ступенями та вченими званнями; зниження темпів наукових досягнень винахідницької та раціоналізаторської активності,

зниження освітнього рівня навчально-допоміжного складу, невідповідність кваліфікації ПБС вимогам до них, недостатній рівень перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів, неефективність системи мотивації і матеріального стимулювання працівників ЗВО, зниження рівня корпоративної культури та відсутність корпоративної політики.

Наступною найбільш важливою за нинішніх умов функціонування є енергетична складова ЗВО при наявності певних навчальних площ навчальних корпусів та гуртожитків їх енергетичне забезпечення потребує досить вагомих видатків, особливо у часи зростання тарифів на енергетичні ресурси.

Для підтримання цих та й інших складових фінансово-економічної безпеки існують різні алгоритми проведення превентивних заходів для підвищення рівня окремих складових і як результат підвищення загального рівня ФЕБ ЗВО (рис. 3).

Як бачимо, представлений алгоритм вказує на безперечну послідовність виконання певних робіт і функцій. Загалом, даний алгоритм містить 5 основних коригувальних інструментів (зворотних зв'язків): коригування структури негативних факторів – власне, як при детермінуванні їхньої структури, так і при розподілі негативних впливів за суб'єктивними та об'єктивними критеріями; коригування розроблених превентивних заходів – як при їх розробці, так і здійсненні відповідних змін при їх імплементації; коригування після аналізу функціональних результатів запроваджених заходів; коригування при оцінці економічної ефективності запроваджених заходів; коригування у підтриманні достатнього рівня ФЕБ – для адаптування до змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі соціально-економічного об'єкта (ЗВО).

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Дослідивши наукові погляди вчених і практиків на процеси формування принципів, складових елементів фінансово-економічної безпеки ЗВО, виокремлено їх оптимальну кількість, зафіксовано проблеми, які існують в даних дослідженнях, запропоновано алгоритм проведення превентивних заходів, який містить основні коригувальні інструменти, спрямовані на підвищення фінансово-економічної безпеки ЗВО.

Література

1. Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємства України: стратегія та механізми зміцнення : монографія / Т. Г. Васильців. – Львів : Арал, 2008. – 384 с.
2. Герасимчук З. В. Економічна безпека регіону: діагностика та механізми забезпечення / З. В. Герасимчук, Н. С. Вавдіук. – Луцьк : Надстир'я, 2006. – 244 с.
3. Кавун С. В. Системи економічної безпеки: методологічні та методичні засади / С. В. Кавун – Харків : ХНЕУ, 2012. – 299 с.
4. Каламбет С. В. Економічна безпека як багаторівнева система / С. В. Каламбет, Б. О. Кириленко // Економіка і суспільство. – 2016. – № 5. – С. 344–349.
5. Козаченко Г. В. Економічна безпека підприємства: аналіз наявних визначень / Г. В. Козаченко, Т. М. Адаменко // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки. – 2015. – № 1(1). – С. 69–79.
6. Мороз О. В. Концепція економічної безпеки сучасного підприємства : монографія / О. В. Мороз, Н. П. Карачина, А. А. Шиян. – Вінниця : ВНТУ, 2010. – 259 с.
7. Нижник В. М. Економічна безпека виробничих систем: методи та механізми забезпечення / В. М. Нижник // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2011. – № 5, Т. 1. – С. 3–8.
8. Пабат О. В. Економічна безпека держави: інноваційні фактори : монографія. – Львів : ІРД НАН України, 2012. – 168 с.
9. Штангрет А. М. Потенціал забезпечення економічної безпеки підприємства: теоретичні аспекти / А. М. Штангрет, Г. І. Пуцин // Економічний вісник Донбасу. – 2015. – № 3. – С. 127–130.
10. Штангрет А. М. Фінансова безпека: методичні засади управління / А. М. Штангрет, Я. В. Котляревський, О. В. Мельников // Фінанси України. – 2013. – № 11. – С. 56–66.

References

1. Vasylytsiv T. H. Ekonomichna bezpeka pidpriemstva Ukrainy: stratihiia ta mekhanizmy zmitsnennia : monohrafiia / T. H. Vasylytsiv. – Lviv : Aral, 2008. – 384 s.
2. Herasymchuk Z. V. Ekonomichna bezpeka rehionu: diahnostyka ta mekhanizmy zabezpechennia / Z. V. Herasymchuk, N. S. Vavdiuk. – Lutsk : Nadstiria, 2006. – 244 s.
3. Kavun S. V. Systemy ekonomichnoi bezpeky: metodolohichni ta metodychni zasady / S. V. Kavun – Kharkiv : KhNEU, 2012. – 299 s.
4. Kalambet S. V. Ekonomichna bezpeka yak bahatorivneva sistema / S. V. Kalambet, B. O. Kyrylenko // Ekonomika i suspilstvo. – 2016. – № 5. – S. 344–349.
5. Kozachenko H. V. Ekonomichna bezpeka pidpriemstva: analiz naiavnykh vyznachen / H. V. Kozachenko, T. M. Adamenko // Naukovyivisnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli. Seria: Ekonomichni nauky. – 2015. – № 1(1). – S. 69–79.
6. Moroz O. V. Kontseptsiia ekonomichnoi bezpeky suchasnoho pidpriemstva : monohrafiia / O. V. Moroz, N. P. Karachyna, A. A. Shyian. – Vinnytsia : VNTU, 2010. – 259 s.

-
7. Nyzhnyk V. M. Ekonomichna bezpeka vyrobnych system: metody ta mekhanizmy zabezpechennia / V.M. Nyzhnyk // Herald of Kmelnytskyi National University. – 2011. – № 5, Т. 1. – S. 3–8.
 8. Pabat O.V. Ekonomichna bezpeka derzhavy: innovatsiini faktory : monohrafiia. – Lviv : IRD NAN Ukrainy, 2012. – 168 s.
 9. Shtanhret A. M. Potentsial zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva : teoretychni a spekty / A. M. Shtanhret, H. I. Pushchyn // Ekonomichnyi visnyk Donbasu. – 2015. – № 3. – S. 127–130.
 10. Shtanhret A. M. Finansova bezpeka: metodychni zasady upravlinnia / A. M. Shtanhret, Ya. V. Kotliarevskyi, O. V. Melnykov // Finansy Ukrainy. – 2013. – № 11. – S. 56–66.